Якось, коли він у черговий раз приніс мені борг — все ті ж три гривні, що їх у мене зазвичай позичав "до пенсії", — я, пригадую, саме зібрався чаювати, тож запросив і його на чашечку.

Він охоче погодився, але одразу ж і застеріг:

— А ви не погребуєте зі мною чай пити?

Я навіть не подивувався, лише запитав його:

— Але чого це я маю вами гребувати? Рогів, здається, у вас немає. А втім, хоч би вони й були, я не закомплексований.

— Але ж я… я — душогубець.

Він дивився на мене пильно і серйозно — аж надто серйозно, наче розігрував і чекав моєї реакції, — то вирішив — хоч у грудях у мене щось і тенькнуло, — йому знічев’я підіграти.

— Що ви, навпаки, я дуже люблю пити вечірній чай із душогубцями. Маю таке… мм… хобі. Чи, швидше, звичку. Це, знаєте, приносить мені зайву порцію адреналіну в кров.

Він розуміюче посміхнувся (а може, вирішив прийняти мою гру), але, мабуть, передумав, бо зітхнув і знову посерйознішав:

— Мало приємного — з душогубцем сидіти за одним столом. Порядні люди не люблять подібних компаній. Це мовби негігієнічно…

Він тоді саме вийшов — в який-то раз — із божевільні, але ні виглядом своїм, ні поведінкою, ні чимось іншим не нагадував пацієнта такого специфічного закладу, і я попервах ще не вірив, що він той…

псих. Ми з ним мешкали в одному будинку, що біля міського парку, і частенько вранці моціонили разом на його алеях — не домовляючись, звісно, просто так виходило, що здибувались на біговій доріжці. Він із чіткою черговістю потрапляв у той лікарняний заклад, званий у просторіччі дурдомом. Особливо по весні. "Нестача вітамінів після зими", — посміхаючись, бувало, пояснював своє відвідання божевільні. Певно, йому кращало, бо через якийсь там час він знову повертався додому.

У нашому дворі всезнаючі бабці казали, що він "добряче чокнутий", хоча те, що він психічнохворий, було й так зрозуміло, оскільки він перебував на обліку в психоневрологічному диспансері. Звали його Павлом (прізвища, на жаль, не пам’ятаю, мабуть, я його взагалі не знав). Усі його звали "Павлом із вісімнадцятої". Він жив сам, дружина, казали, покинула його, коли у нього почалися проблеми зі здоров’ям, дітей не мали. Розлучившись, вони розміняли квартиру на дві окремі в різних районах міста, і таким робом він опинився в нашому будинку. Високий, худющий, у широких штанях — кльош — данина флоту, геть не модних сьогодні, він завжди — влітку і взимку — ходив у тільняшці, тож його у нас і прозивали моряком або "тільняшкою". Він любив, бувало, зайвий раз підкреслити свою приналежність до флоту: "Ми — в тільняшках!" А коли йому не вірили в чомусь, рвав на собі якийсь там піджачок, схожий на матроський кітель або чорну куртку, і кричав, показуючи у себе на грудях смугасту тільняшку: "Ти — гля!.. Той, хто в тільняшці, ніколи не бре’!.."

Запевняв, що в минулому він — військовий моряк, але у відповідь на те у нашому дворі лише крутили пальцем біля скроні — вбив собі в голову, бідолаха, що він моряк, тож і натягнув тільняшку та кльош, а їх можна купити на кожній барахолці. Та й у Павлівці, — відома у нас лікарня для психохворих, усі такі лежать — як не Наполеон або Македонський, то адмірал чи космонавт, або й інопланетянин…

Виходило ніби логічно.

Він часто сам до себе — певно, забувшись, бурмотів (він узагалі любив, що називається, "побесідувати з розумною людиною", себто із самим собою) відомі рядки Шевченка: "Думи мої, думи мої! Квіти мої, діти! Виростив вас, доглядав вас. Де мені вас діти?". Іноді під час такого бурмотіння згадував Мефістофеля — лице в нього було довгасте, мефістофельське, з гострою борідкою (що її він часто замислено посмикував) і таким же гострим носом, або величав себе гегелівським чортом, вірив, здається, в дух Банко — той, із трагедії Шекспіра "Макбет", що уособлює помсту за злочин, і взагалі — захоплювався, як я відчув, марновірством. Знав, здається, Біблію й іноді, сидячи у дворі на лавочці, звертався кудись у простір, до невидимого співбесідника: "Бог дав нам силу бути слугами Нового Завіту, не букви, а духу: буква-бо вбиває, а дух животворить". "Буква мертва, — вперто переконував когось невидимого й аж сердився, — напевне, той, невидимий його співбесідник, з ним не погоджувався, — дух треба брати за основу, дух животворить, а буква мертвить".

Одне слово, класичний псих із начитаних інтелігентів, які, на свою біду, дошукуються першопричин... На цьому ґрунті сердега й "поплив". Але, судячи з усього, він був ще не зовсім закінченим психом, чи, як бабці казали, "чокнутим", а тихо собі й далі божеволів. Неухильно. Жив замкнуто, ні з ким не водив знайомств, ніхто у нього в квартирі не був, і він ні до кого не заходив, пенсію отримував значну (принаймні наша листоноша запевняла, що військову і — "добрячу"), але майже всю її роздавав жебракам, щосуботи й щонеділі, як не перебував у Павлівці, ходив до церкви "замолювати гріхи", тож від пенсії й до пенсії грошей у нього постійно не вистачало, і він приходив до мене позичати, "аби дотягнути", але просив чомусь незмінно лише троячку і незмінно — отримавши пенсію — повертав її разом із чемною дякою.

Так було й того разу, коли він, тицьнувши мені боржок, хотів було йти, а я несподівано навіть для самого себе запросив його на чай...

— Вам — який? — запитав я, коли ми сіли у мене на кухні. — Звичайний чи...

— Швидше "чи"… Та й до чифіру маю знаду — звик, коли якийсь час сидів в спецізоляторі…

Розстебнув свій чорний, добряче ношений і ремонтований піджак, що нагадував флотський кітель й одночасно бушлат чи куртку (може, з куртки чи бушлата й був перешитий-перелицьований?), і перед моїми очима заголубіла його традиційна, теж вилиняла тільняшка — сорочок він, як я розумію, не визнавав.

— Строкову проходив у морфлоті, — пояснив, помітивши мій погляд. — Точніше, під водою — як закінчив школу водолазів, тож і службу провів у скафандрі, — моря зверху, можна сказати, й не бачив. А під водою такий морок, що й витягненої попереду руки не загледиш. Та й працювали ми здебільшого вночі…

"Там ти, голубчику, мабуть, і звихнувся", — подумав я, але вголос заговорив про щось інше, нейтральне.

Якось непомітно ми розговорились за чаєм, було гарне літнє надвечір’я, коли перед відчиненим вікном тріскотіли слюдяними крильцями барвисті бабки (парк поруч, а їх там!..), в палісаднику пахтіли матіоли, над двором, ганяючись за якоюсь поживою, робили круті віражі стрижі (Дніпро теж поруч, одразу ж за парком), чай був духмяним, тож усе налаштовувало на неквапливу бесіду. Чи й на відвертість…

— Давно так не пив затишно чай, — зізнався він. — Та й спішити не треба. Правда? — я кивнув. — Тож хочеться посидіти — коли ще така нагода трапиться. Та й скафандра на тобі немає, і ти не в психушці. Воля, одне слово. Хоча, — зітхнув, — де ту волю нині здибаєш? Так, сама лише її видимість. Тож іноді мені здається, що на дні моря краще — га? Вам так не здається?

— До водолазної служби я ніколи не мав аніякого відношення. Навіть не знаю, що воно й таке. А ви, до слова, як потрапили у водолази?

Він почав розповідати, несподівано для самого себе захопився, і ось що я від нього за чаюванням почув.

— Забрали мене на флот, привезли разом з іншими новобранцями у Севастополь — три місяці навчання, муштра на плацу — я там пару ботинків відгепав, а тоді приїхали "покупці". Здоровим був нівроку, легені — позаздрити можна, — тож і загребли мене у водолази. Ризикована взагалі служба, але я був молодим та дурним і нічого не боявся. Навпаки — пишався. Водолаза з мене зробили класного, адже під водою загалом провів щось тисяч із чотири годин. Був нагороджений медалями "За відвагу" та "За врятування потопаючих" і нагрудним знаком "За дальній похід" — я потім від них відмовився, за що й загримів у спецізолятор… Але це станеться потім, а спершу я потрапив у групу водолазів-розвідників — були й такі, принаймні у ті часи, на Чорному морі. Годували, скажу вам, наче в доброму санаторії — щодня масло, сир, ковбаса, флотські борщі з м’ясом, яєчня з салом, битки по-київськи — уявляєте? Кава з вершками, печиво — лафа! Що таке водолаз-розвідник, я тоді й уявлення не мав. Та нам і не пояснювали, а ми — годували добряче — і не совали носа, куди не слід. Спочатку займалися господарчими роботами, потім, як уже звикли, почали нас навчати водолазній, стрілецькій та мінній справі. Ну там ще топографії, орієнтуванню на місцевості. Останнє нас насторожувало: для чого водолазу орієнтування на місцевості, берегові споруди, мости, тунелі, приморське шосе, нам же працювати в глибинах моря? Особливо багато уваги приділяли мінній справі. Ми розуміли, що готують нас до чогось важливого. Так і вийшло. Потрапив я в особливу групу водолазів, що складалася з десяти найбільш випробуваних знавців своєї справи. Ось тоді перед нами й відкрили карти: ви, сказали нам, ОГВД — особлива група водолазів-диверсантів. Я вперше здрейфив: який я диверсант? Слово це тоді було ледь чи не лайливе… Адже диверсанти, як вважалося, були лише у ворогів. Ой, думаю, хоча б не вилізло нам боком санаторне харчування!.. Але нас заспокоїли: що ви — диверсанти, це всього лише словесна мішура, звичайнісінька формалістика, бо в радянській армії та флоті диверсантів немає. Ми ж за мир і дружбу між народами. Та і які диверсанти на Чорному морі та ще й у мирний час?

Правда, вас навчатимуть диверсійній справі під водою, але це, як кажуть, на всякий випадок. Береженого і Бог береже. А раптом?.. Та ще для того, аби попереджувати можливі акції ворожих диверсантів-водолазів і заодно розібратися з вашою допомогою ось над чим: чи можуть вони — вороги-диверсанти, водолазних справ майстри — проникнути під водою в бухту і підірвати в ній бойові кораблі?

Чим далі ми вчилися, тим серйознішим ставало наше навчання. Особливо, коли почали освоювати ПЗП — підводний засіб пересування, що їх ще на жаргоні називають буксирувальниками — він буксирує на собі водолаза під водою до того чи доіншого об’єкта, який треба "зліквідувати". Вчили нас на ПЗП "Протей" (Протей — давньогрецьке морське божество, яке вміло перевтілюватися в тварину, воду, дерево, себто бути невловимим і невидимим, отже, за ідеєю, і ми мали такими бути), він мав потужні акумуляторні батареї і двигун, що розвивав під водою швидкість до п’яти вузлів (один вузол дорівнює одній милі за годину, або — 1,852 км/год). Ляжеш на такого "Протея" грудьми, увімкнеш двигун і, як любив казати наш боцман, "уперьод на заданіє Родіни". Користувалися не аквалангами (їх тоді в армії вже не застосовували), а ТП — безшумний апарат тактичного плавання, що був обладнаний приладом регенерації та балоном із киснем для збагачення газової суміші. Видихнеш повітря, воно тут же очищається, збагачується і повертається в твої легені чистішим навіть за гірське, і ти можеш і далі робити своє діло під водою. На скільки годин вистачало повітря — не знаю, але ми, бувало, й усю ніч працювали під водою і — нічого.

Ось так нас учили майже рік — заміновувати й "підривати" — учбовими мінами, ясна річ — не тільки підводні об’єкти, а й надводні та наземні, особливо радіолокаційні станції, тунелі, мости, вести довготривалу розвідку в тилу ворога і навіть брати… "язика". (Для цього в нас були спеціальні підводні контейнери, теж із апаратом регенерації. Запхнеш туди "язика" і буксируєш контейнер своїм ПЗП до підводного човна, який оддалік у секретному районі в глибині моря притаївся).

Мали й особисту зброю — штатний автомат АКМ (калібр 7,62 мм) з приладом безгучної стрільби, безшумні пістолети ПБ — коли стріляєш, навіть клацання затвора не чути.

Але основну увагу приділяли мінній справі, вибухівці. Бувало, ставили завдання: глупої ночі пройти під водою десять чи й більше кілометрів, поставити міну — звичайно ж, учбову — і повернутися туди, звідки ти йшов на завдання. І це на великій глибині, в суцільному мороці, без ніякої видимої орієнтації. Міни були особливі, невеликі, компактні (ми їх між собою звали "консервами", чи ще — "бичками в томатному соусі"). Давали нам іноді й бойові міни — надзвичайно потужні. Виведуть в море старий, вже непридатний катер, залишать його на якорі, ми вночі під водою підійдемо до нього, поставимо міну, повернемось на свій корабель і спостерігаємо за вибухом. А вибухи були якісь своєрідні — над водою спалахне мовби потужна дуга електрозварювання, по воді лясне, як металевим батогом, і катер, хитнувшись раз-другий, миттєво переломлюється навпіл і так же миттєво йде на дно…

— Молодці, — казало нам начальство в таких випадках, а кадровики заносили в наші особові справи чергові подяки. Ми ж росли — у власних очах. Старалися аж-аж… Одне слово, вищі чини були задоволені і традиційно бажали нам, як прийнято на флоті, сім футів під кілем…

У той час ми вельми успішно відпрацьовували операцію під дещо риторичним запитанням, що надто турбувало флотське начальство: чи можуть чужі водолази-диверсанти, а в їхній наявності тоді ніхто не сумнівався, висадившись із підводного човна, який зникне в нейтральних водах, доплисти до берега — під водою, на своїх ПЗП — замінувати важливі стратегічні об’єкти, а, впоравшись із завданням, дістатися до іноземного судна, що стоїть, приміром, на рейді в порту (а вони там часто стояли) і благополучно повернутися на свою базу?.. Ми довели: так, можуть. Ще і як можуть! У принципі. Начальство сполошилося. І поставило перед нами вже конкретніше завдання: чи можуть ворожі диверсанти, наприклад, проникнути в бухту, що

відгороджена від моря сітками з бонами, а на поверхні охороняється ще й сторожовиками, замінувати, скажімо, бойовий корабель? Хоча б той же крейсер?..

Ми почали з ретельної підготовки — навмання тут не візьмеш: виходили через торпедні апарати з підводного човна, що стояв на певній глибині і певній відстані від бухти, підпливали — вночі! — на своїх буксирувальниках до бонних загороджень бухти, вивчали все, шукали і знаходили проходи, запам’ятовували їх… Навчання йшло ніби успішно, і ми гадали, що завдання флотського командування — секретне з секретних! — ми так же успішно й виконаємо. Аж ні… Втрутився, напевне, злий фатум. Чи доля нам підставила підніжку — зі смертю гралися… Хоча… Військова служба є військовою службою, і навіть у мирний час на ній теж, буває, граються зі смертю. Та й лихо спить тихо лише доти, доки його не розбудиш. Ми вочевидь тоді розбудили його, шукаючи проходи в бонах… Лихо проснулось, позіхнуло, потягнулося, роздивилося і вирішило нам відомстити — щоб не будили його безпричинно…

Отож одного дня, точніше, однієї ночі, десь близько дванадцятої нас підняли в казармі по бойовій тривозі й оголосили готовність номер один. Ми спішно, як звикли це не раз робити — що-що, а бойова тривога у нас серед ночі лунала часто, — перевдяглися в спецкомбінезони, що нагадували гідрокостюми, за плечі — водонепроникні рюкзаки, одягли спеціальні пояси для необхідного в нашій роботі причандалля і — марш-кидком в спецказемат, де нас ознайомили із завданням і почали видавати зброю та харчі… Були спокійні, жартували, кпинили беззлобно один над одним — тренування наші відбувалися лише вночі — така була умова, — тож до несподіваних тривог, підйомів і всього іншого, пов’язаного з ними, ми вже звикли. Як і до готовності номер один. Та й навчені вже були дечому. А тому виконували завдання лише на "відмінно", тож були певні, що й тієї ночі все скінчиться щасливо.

Ну, почали з екіпіровки, група забезпечення видала нам по учбовій міні на брата, званій у нас, як я вже казав, "консервою", зброю, в тім

числі два ручні кулемети (для чого вони нам під водою? А втім, начальству завжди видніше — це на випадок, якщо нам раптом доведеться виринати на поверхню і пробиратися до берега), автомати АКМ, пістолети. Видали й "продовольствіє", в основному, шоколад — що-що, а солодке ми любили — звідтоді, правда, я терпіти його не можу. Ще раз уточнили завдання: під час показового, всесоюзного — виявляється, всесоюзного! — навчання по мінуванню бойових кораблів, які тоді проводились на Чорноморському флоті, нам треба замінувати й "підірвати" протичовновий крейсер (вказувалося, який саме).

— Маєте показати себе з найкращого боку, бо іншого такого випадку не буде, — застеріг начальник групи. — Від сьогоднішньої вашої операції залежить ваша подальша доля — тож покажіть, на що ви здатні, що ми вас не дарма вчили цілий рік і годували, як у санаторії... Зважте, на навчанні присутні старші офіцери всіх флотів нашої Родіни. Про замінування й "підрив" крейсера ім’ярек у бухті, крім вас, знають лише вище керівництво флоту та командир крейсера. З вами знаходитиметься командир розвідки флоту — на підводному човні, звідки ви й стартуєте... Для всіх інших операція стане несподіванкою. Доведіть, що ви — водолази-диверсанти особливого призначення (в російській транскрипції ОСНАЗ, а ми відповідно осназівці), що вмієте з шиком "пускати" на дно бойові кораблі флоту. Виконаєте завдання на "відмінно" — отримаєте звання й грошові винагороди. Діятимете трьома групами, кожна автономно проникає в бухту й мінує крейсер. Мета учбової операції все та ж: а) довести командуванню, що підводні диверсанти можуть підірвати і в добре захищеній бухті бойовий корабель; б) заодно довести, чи потрібні ви взагалі флоту — водолази-розвідники і водолази-диверсанти. Дерзайте, хлопці! Сім футів вам під кілем! Щоб крейсер ім’ярек од ваших жерстянок "загримів" на дно. В противному разі ви будете розформовані й відкомандировані в найдальші гарнізони, подалі від моря, десь на Памір чи в піски Каракумів, де й сьорбнете справжньої служби.

Часу вже лишалось в обріз. Майже бігом, завантажені по саму зав’язку, дістаємося до причалу — він пустельний — про це заздалегідь

подбало начальство. Навіть бойові пости зняли, аби менше було свідків. Ми спішно повантажилися на катер-торпедолов і під завісою ночі, із затемненими вогнями прибули в район, де нас уже чекав на рейді підводний човен, повантажились на нього, човен, як тінь, нечутно відійшов, занурився на потрібну глибину, прийшов у задану точку і там став на підводних якорях на глибині 25 метрів.

Все відбулося, як уже не раз відпрацьовувалося на попередніх навчаннях: ми в апаратах тактичного плавання, з мінами, що в кожного були підвішені до пояса, через торпедний апарат човна вийшли в море, а там увімкнули свої буксирувальники — оті самі підводні засоби пересування, ПЗП — лягли кожен на свій апарат і під водою попливли до бонів — вони були од нас на відстані три кілометри. Де в бонах проходи, ми вже знали і пам’ятали з попередніх тренувань, пройшли їх, орієнтуючись у суцільній темряві по спеціальних приладах, і на глибині 25 метрів підійшли до визначеного нам протичовнового крейсера, що стояв на банці. Була третя ночі, якраз той час, що його і визначили нашій групі для мінування крейсера. Екіпаж корабля спав, про нас ніхто не знав, навіть вахтенні та вартові — крім командира. Він, напевне, був спокійний: хоче начальство погратися в диверсантів, хай грається, хай ті "диверсанти" тицяють до броньованого корпусу корабля свої залізячки…

Наше завдання: вздовж правого борту крейсера по ватерлінії поставити магнітні міни і, зникнувши на своїх буксирувальниках у глибині моря, дістатися підводного човна, а вже він висадить нас у глухому районі берега, де й чекатиме наземний транспорт. Якщо міни будуть поставлені правильно і, головне, непомітно, спецкомісія складе акт про успішний "підрив" крейсера, нам виставлять відповідну оцінку, а вже потім начальство вирішуватиме, чи потрібні ми флоту чи ні.

Ну, повиринали ми під правим бортом крейсера, вимкнули свої ПЗП і, пересуваючись уздовж борту, заходилися виконувати завдання. Гріло душу й піддавало нам упевненості те, що ми лишилися непоміченими, не порушивши таємної (для нас вона, звісно, вже не була такою)

сигналізації, проникли в бухту, що добре охоронялася, — це вже половина успіху задуманого. Міни ставили, ясна річ, учбові, хоч вони зовні, за фактурою й вагою, нічим не відрізнялися від справжніх, бойових. Ставили, як я вже казав, з правого борту, щоб після "вибуху" крейсер відразу ж "перевернувся" й пішов на дно.

Скребками зчищали черепашки, яких, як і на кожному морському судні, було предосить на бортах крейсера, і тільки тоді ставили міни — в нічній тиші чути було, як вони тихо клацають, "присмоктуючись" до броні корабля. Тепер їх уже непросто віддерти, а самі вони нізащо не відпадуть. На випадок, якщо раптом нас виявлять, ми повинні були пірнати під днище крейсера і перечікувати там тривогу, а коли вона вгамується — продовжувати свою справу, якщо ж ні — йти на глибину й повертатися до човна, не виконавши завдання.

Але нам щастило. Ніч була тиха, темна, на палубі крейсера — ані душі, лише де-де блимають лампочки, та чути, як клацають, прилипаючи до борту, наші міни. Пригадую, я тоді подумав: міни учбові, а таке відчуття, наче бойові, і все відбувається насправжки. А втім, так і повинно бути — учбові міни лише не можуть вибухати, у всьому ж іншому вони — близнюки справжніх, щоб ми звикали до них.

До четвертої години ранку ми благополучно впорались із завданням, всі міни поприлипали до борту, і ми, задоволені вдало проведеною операцією, осідлали свої ПЗП, спустилися на двадцятип’ятиметрову глибину, розвинули швидкість до п’яти вузлів, взяли курс на підводний човен, що в заданому районі стояв на підводних якорях, чекаючи нас…

Тільняшка допив чай, повертів у руках порожню чашку.

— Вам… ще? — заінтригований його розповіддю, я з трудом повернувся до дійсності.

— Налийте… Хоча… Зілля б мені, а не чаю — щоб забутися.

— Вибачайте, але такого не маю…

— Жаль, — схопившись, він забігав у моїй маленькій кухоньці, натикаючись то на одну стіну, то на другу. — Набридло! Боже мій, як воно мені вже набридло! Достобіса!..

— Хто чи що?

— Моє минуле… Слухайте, а вас ваше минуле не турбує?

— Ні… Здається, що ні.

— І навіть уночі?

— Я вночі маю звичку спати.

— Щасливець! А я ночами здебільшого думаю, минуле перелопачую, себе терзаю… А ви… У вас, мабуть, було ідеальне минуле? Чи — правильне?

— Як і у всіх: вчився, працював, закохався, одружився, діти… Тепер вони вже дорослі, дружини немає. А минуле… Ні, не тривожить. Хоча іноді хотілося б його повернути — по-іншому б прожив.

— О-о! І я б хотів по-іншому прожити відпущене мені Господом… Та що тепер… Не переграєш прожитого і накоєного, тож мусиш далі нести свій хрест.

— Це ще й нічого — в інших он і хреста немає, щоб його нести.

— Гм… Парадоксами, бачу, мислите. Це теж непогано. А я б таки радий був позбутися свого минулого, та… Гаразд, не маєте зілля від

забуття, то давайте ще чаю. І собі заодно свіженького хлюпніть: продовжите далі чаювання із душогубцем…

Доки я готував свіжий чай із мелісою та м’ятою, він підійшов до відчиненого вікна і стояв якусь мить до мене спиною, похитуючись з носків на каблуки, а повернувшись, пробурмотів:

— У вас під вікном якийсь тип стовбичить… Читає газету чи… вдає, що зацікавився нашою пресою… Мабуть, крім вас, ще когось цікавить моє минуле. Ну та дідько з ним — хай читає! Давайте свого запахущого чаю. А лимончика у вас часом не знайдеться? О-о!.. Дякую, дякую, люблю чай ще й з лимоном…

Жаль, але я тоді — сам не знаю чому — пропустив мимо вух його слова про якогось "читальника" газет у мене під вікном — яка легковажність! І навіть вікна не зачинив. А втім, надвечір’я було напрочуд гарне, та й денна спека ще не спала, тож було душно в моїй кухоньці. У відчинене ж вікно ні-ні, та й віяло з парку прохолодою…

Він сів до столу, зітхнув, наче видихнув з себе останнє повітря і застиг непорушно. Я не турбував його. Та ось він здригнувся, притягнув до себе чашку з чаєм.

— Давно це було, а ніби вчора… Сам не знаю, для чого я оце з ланцюга мовчання зірвався і виливаю перед вами душу. Думав, легше буде, як розкажу, а воно… Тільки роз’ятрив душу… Не треба було ворушити минуле, воно спить… там, на дні бухти, — то й хай спить.

— Еге, не годиться так — заінтригували і… Що ж далі було?

— Яка інтрига? Погубити крейсер… Гаразд, державі збитки. Колосальні. Проте крейсер можна й новий збудувати, а людей… Хто людей поверне, братішок у тільняшках?..

— Але що могло статися? Ви ж мали справу з учбовими мінами?

— І ми були певні, що учбові. Та й не вперше їх ставили. Бог милував. А того разу… Крейсер… Ви знаєте, що таке крейсер? Потужний надводний броньовий корабель для ведення бойових дій, захисту морських сполучень, забезпечення висадки морських десантів, установлення мінних загороджень. Махина! Гордість флоту! Той крейсер, що випав нам, належав до класу важких. Водотоннажність — 30 тисяч тонн! Швидкість — 70 кілометрів за годину. Мав ракетне озброєння, два бойових літаки на палубі, вертолітний майданчик. Стояв у бухті на банці. Командир крейсера знав, що вночі мінуватимуть його судно, але спав спокійно. А ось команда хоч і теж спала, та про те нічого не підозрювала. О шостій ранку на крейсер мала прибути спецкомісія і зафіксувати на його борту міни та заодно відповідно оцінити наш "подвиг". І ми — герої! Надтаємні, підводні диверсанти, рівних яким наш флот тоді не мав. Нас чекали звання і таке інше… Але комісія спецiв не встигла прибути на крейсер… І — добре. Хоч вона вціліла. О 5 годині 30 хвилин ранку потужний вибух з правого борту завалив крейсер на бік, і він, розломившись навпіл, швидко пішов на дно! Команда, яка додивлялася останні перед побудкою сни, що виявилися і справді для неї останніми, пішла на дно — разом із крейсером. Ось чим закінчилася гра у підводних диверсантів, що її затіяли дяді на флоті. Тому іноді й хочеться мені випити зілля для забуття…

Щось краєм вуха про той жахливий випадок, що стався на Чорноморському флоті, коли був підірваний і затонув крейсер, я вже колись, пригадую, чув, але, правда, без деталей, хоч і не надавав тому значення. А може, то Тільняшка вже комусь розказував ту історію, а той — мені… Хоча в нашому дворі ніхто його розповідям не вірив, біля скроні пальцями крутили. Хворий, що, мовляв, з нього візьмеш. Схиблені — на все здатні. Особливо на вигадки, у які вони ж самі й вірять. То "наполеонами" себе уявляють, то адміралами, то якимись секретними агентами… Але я, слухаючи його, чомусь… вірив йому. Сам не знаю, чому, але вірив, хоч він і був постійним пацієнтом психоневрології. Та й дільничний наш час од часу ним цікавився: як там Тільняшка?

Поводиться тихо? Не загрожує нікому? Ну й добре. Хай собі ходить на волі… А коли що — повідомляйте, вживемо заходів… А що язиком пасталакає — так то в нього від хвороби… Бредня сивої кобили. Хоча на флоті він і справді служив. І школу водолазів закінчував. І щось там у глибинах моря робив. Але не повезло бідоласі, під час одного із спусків під воду травму голови отримав. Звідтоді в нього й почалася ота маячня.

— Вибачайте, Павле, може, не зовсім тактовне запитання: під час служби на флоті, ну, водолазом, ви не отримували травми? — несподівано для самого себе запитав я.

— І ви… туди ж? — він дивився на мене з жалем, як здоровий дивиться на хворого. — Вірите їм, а не мені?.. А я про вас був іншої думки… Жаль… — Зненацька рвонув на собі чорний піджак-куртку. — Ти гля’!.. На мені тільняшка — душа морська. А хто в тільняшці, ніколи не бре’… Травить байки — може, бо на те й моряк, а брехати — ні-ні. Надто серйозною у нас була служба, щоб ми ще й фантазували… — Помовчав, ніби трохи заспокоївся. — Вас цікавить травма? Відповім ствердно: так. Отримував. Коли поверталися до підводного човна, що в певному квадраті нас чекав… Але яка то в дідька травма? На зворотному шляху у мене заковерзував дихальний апарат, я почав задихатися, втрачати свідомість. Відчув — до човна не дотягну. Вискочив на поверхню, як чорт із шкатулки — у вухах дзвін і тріск, перед очима — жовті кола і чорні метелики у них пурхають… Зірвав апарат, сапнув свіжого повітря й відновив дихання… Оце і вся травма, якщо можна це назвати травмою. Але знову йти у глибину я вже не міг, був ризик, що апарат вдруге підведе. Довелося залишатися на поверхні. Але я був спокійний, бо знав: той район, де я знаходився, патрулюють гідролітаки, і мене підберуть. Чи передадуть про мене на базу… Лежу на своєму буксирувальнику, бовтаюсь на хвилях, у небо дивлюся, на зорі. А їх там!.. Рясно висипали, небо чорне, а зорі яскраві-яскраві. Пригадав колись чуте: кожна зірка — то чиясь доля. Десь, думаю, і моя там світить — яка вона?.. Я був відмінником служби, вже тоді мав нагороди, подяки. Завдання завжди виконував тільки найкраще — як і того разу. А що не дотягнув до підводного човна — так се на моїй репутації підводного "вовка",

зрештою, не відіб’ється — техніка підвела. А вона кожного може підвести. Та й завдання командування ми встигли виконати, так що все добре… Лежу, ранок народжувався ясний, гарний. Тиша. Легкий нічний бриз, що його звуть морським, коли з охолодженого вночі берега вітер дме у бік моря. На душі в мене — благодать. Навіть радий був негаданій нагоді побути на самоті й трохи відпочити душею… І раптом… Наче море глибоко зітхнуло — в першу мить я подумав, що то вранці міняється бриз… Але море так глибоко зітхнуло! І я збагнув: вибух! І стався він у тому напрямку, де бухта, де ми щойно "мінували" крейсер. Я навіть загледів на обрії спалах — як від гігантської дуги електрозварювання. "Гм, — подумав я сполошено, — що б то могло бути?" Але тут же й заспокоїв себе — не інакше, як інша група водолазів-диверсантів у тому місці підірвала — з метою тренувань — якусь стару посудину. Як ото й ми раніше робили, адже на флоті тренувалися не одні ми… Хоча якийсь хробачок сумнівів і точив мене: чому вибух стався в тому напрямку, де щойно були ми? Та ще в бухті, де на банках стоять бойові кораблі? Але якось себе заспокоїв… По якомусь часі неподалік мене висунувся з води перископ — ясно, підводний човен прийшов за мною. Слава Богу! Мене забрали на човен — товариші мої там же, задоволені, всі були в передчутті нагород. Завдання ми виконали на "відмінно", крейсер замінували за всіма правилами… Правда, трохи насторожувало, що нас ніби ізолювали від екіпажу — з наказу командира. Тримали окремо та ще й під охороною. Ясно, командир човна сам на таке не зважиться, певно, отримав наказ. Але для чого? І на базі, коли повернулися, нас теж спішно ізолювали — наче прокажених. Спасибі, що хоч пояснили: це, мовляв, з метою забезпечити нам спокій… Гм-гм… З вигляду старшого офіцера, начальника нашої групи, ми розуміли — щось не те. Проте нас заспокоювали: відпочивайте, проходьте психологічну адаптацію, спіть побільше і все викиньте з голови, адже нічого не сталося, а завдання своє ви блискуче виконали… Та шила в мішку не втаїш. Хоч як нас не ізонювали, а ми дізналися про жахливу річ; тієї ночі, власне, на світанку вибухнув і затонув у бухті крейсер. Називали, який. Той, що ми його мінували. Команда майже вся загинула… Страшно було й чути таке. Не йняли віри

— та бути такого не могло! Ми були в шокові. Наче хто обухом по тім’ю обамбурив; т-туди твою!.. Крейсер підірвали!..

— Спокійно, хлопці, — пребадьоро казав нам командир нашої групи. — Ви тут ні при чім, хоч крейсер і той… Нас просто випередили. Ворожі диверсанти. Це вони раніше від нас проникли в бухту і замінували крейсер — на відміну від нас, справжніми, ясна річ, мінами. Чужаки не дуже й остерігалися, на випадок чого, їх би сприйняли за своїх, які ставлять учбові міни. Ось так і було підірвано крейсер… Розпочато слідство. Але вас це не стосується, ви своє зробили. Відпочивайте…

Легко сказати, але як залишатися спокійним, знаючи про те, що сталося?.. У ті дні на флоті було "чепе"! Вседержавне! Комісія працювала за комісією, і всі сходились на одному: ворожі диверсанти, скориставшись із того, що на флоті йде тренування по мінуванню бойових кораблів, випередили наших і підірвали крейсер. Їх буцімто зафіксували наші пости, але прийняли за своїх, тих, які ставлять учбові міни… Для чого підірвали?.. Це вже інше питання, але крейсер опинився на дні… Нас не чіпали. Навпаки — подякували, що своє завдання ми виконали добре… Ось тоді в душу мою і закрався жахливий здогад… Передчуття, що міцніло з кожним днем: крейсер підірвали не якісь там міфічні ворожі диверсанти, а ми, наша група водолазів-диверсантів…

— Але ж ви ставили… учбові міни?

— Так, учбові. Принаймні ми такі мали ставити. Учбові. Але ж вони зовні і за вагою не відрізняються від бойових. У казематі старшина з боєзабезпечення, видаючи їх нам, і переплутав. Як на біду, в казематі справжні міни і учбові лежали на одній полиці, лише під різними кодами. А старшина того дня відзначав день народження… Коли його серед ночі підняли по тривозі й викликали в каземат, він ще не зовсім вихмелів…

— Себто замість учбових, декоративних, власне кажучи, муляжів, видав вам бойові?

— Так. І подібне, на жаль, уже якось траплялося, тільки тоді встигли виявити підміну, і нас повернули з операції. Вдруге так не пощастило. Ми виконали своє завдання, тільки поставили, самі того не підозрюючи, бойові міни… Коли я все це збагнув, подав відповідний рапорт. Зреагували швидко — за годину мене заарештували й посадили в спецізолятор. І тоді я й зовсім переконався: на жаль, в результаті жахливої помилки підірвали крейсер ми. А начальство флоту, рятуючи свої посади, чини та звання, а дехто й голови, звалило все на "ворожих диверсантів"… А тут я із своїми сумнівами. Зі мною почали працювати хлопці з військової розвідки флоту, переконували, що я просто перевтомився і вбив собі в голову якусь дурницю, що своє завдання з товаришами я виконав блискуче, але внаслідок збігу обставин всю картину нам зіпсували ворожі диверсанти з НАТО… Та я вперто стояв на своєму. "Придурок", — сказали мені. Мною зайнялися специ в білих халатах, досить швидко визнавши мене… параноїком — наслідки, мовляв, травми голови — якої? Та тоді, коли я, ледь не задихнувшись, вискочив на поверхню моря… Оскільки я не хотів розлучатися зі своєю ідеєю-фікс, мене врешті-решт комісували. Видали пристойну пенсію і відправили за місцем проживання. Але — в психлікарню… Через рік я збагнув: із психушки мені довіку не вибратись. Тим більше я вперто вимагав, аби справжніх винуватців того, що сталося з крейсером, було покарано… "Кого? — питали мене. — Вище керівництво флоту?" "Хай і вище, якщо воно заслужило кари, але правда повинна…" "… восторжествувати" — з мене вже відверто сміялися. — Ми думали, що ви підводний "вовк", як вас атестувало начальство, а ви Іванко-дурник з російської казки… Правдоборець-придурок…"

Тоді я почав симулювати… виздоровлення. Ні, не повне, аби не переграти, а лише часткове. Поки що. Так би мовити, зрушення в кращий бік… Я й досі граюся з ними в ці грища, і вони думають, що я й справді почав видужувати, позбуватися нав’язливої ідеї-фікс. А я всі ці роки не можу собі місця знайти — я один із тих, хто винен в загибелі людей. Душогубець я, і мені немає прощення. І не буде…

— Якщо й сталася така трагедія… ну, переплутали міни, але до чого тут ви? Вас запевнили, що міни учбові — що вам іще треба?

— Я теж так спершу думав, та… Мав би відчути, що міни справжні, я ж був підводним асом, спецом по мінах і взагалі — вибухівці. Ось чому провину мені доведеться носити до кінця моїх днів. Ви навіть не уявляєте, скільки на крейсері було братішок! Команда в нього — ого! Більшість із тих, хто не загинув під час вибуху, просто потопилася в задраєних кубриках і трюмах — коли крейсер ліг на дно. Водолази, правда, намагалися їх порятувати, прорізували отвори, але там така броня! Діставали вже трупи… Рідним повідомили: ваш син загинув, мовляв, при виконанні особливого доручення Родіни… Рятуючись, начальство зайняло кругову оборону… Звичайно, деяке й постраждало, але одиниці, відправили таких у відставку. Решта з винних — уціліла, а мусили б відповісти перед законом за своє нехлюйство, за халатність у ставленні до виконання своїх обов’язків… Тих хлопців з нашої групи, які вдавали, що повірили байкам про "ворожих диверсантів", хоч і списали з флоту, проте видали їм щедрі нагороди і з миром відпустили по домівках. Правда, взявши з них підписку про нерозголошення "державної таємниці" (інакше — тюрма). А я — ідіот. Правдоборець! Заходився вигороджувати якихось ворожих диверсантів з НАТО та доводити, що ж насправді сталося. Мене звідтоді й тягають по психушках і вже буцімто й справді знайшли в мене якісь відхилення від здорової психіки, маячню-бридню чи щось подібне. Тепер уже нікому не можу довести, що здоровий. Та, зрештою, це для мене й не зовсім безпечно, бо здоровий мусить відповідати за свої слова, а що з хворого візьмеш? Хоча я, в принципі, таки дурний — бо затявся відновити справедливість. А правдошукачів у нашому отечестві споконвіку не любили і не люблять. Їх просто оголошують "шизами", "чокнутими", як у нашому дворі називають мене бабулі. Звідтоді ні-ні та й сам думаю: а може, я справді "шизонутий"? Недарма ж від мене й дружина війнула спідницею — як почали мене тягати по психушках. Ти таки "шизик", сказала на прощання. В тому смислі, що не прийняв правил їхньої гри. Щодо версії про ворожих диверсантів. Правдоборець нещасний! Придурок! Без лою чи царя в голові! Тобі що — дух Банко, дух помсти не

дає спокою? Де правду хочеш знайти? Та й кому твоя правда потрібна? Що вона змінить? Воскресить загиблих? Та на х... ти мені такий здався! Життя одне... І пішла од мене. А втім, це втрата невелика, гірше, що... Думоньки мені не дають спокою... Душа болить... Іноді думаю: на кий вона мені потрібна, душа? Як би її позбутися, га? Може, ви знаєте, як хомо сапієнсу позбутися душі, як черв'яком стати? Зрештою, бодай собакою... Собака, хоч і все знає, але мовчить, бо не може сказати. Щасливий! Ось так би й мені... Мовчати. Але — досить. За чай та увагу — дякую. Бувайте. Вважайте, що у вас і не було ніякого чаювання з душогубцем. Загляну через місяць — як троячку до пенсії прийду позичати. Щоб не відмовили...

Щось хотів було додати (губи його заворушилися), але, певно, передумав, махнув рукою і вийшов, а перед моїм внутрішнім зором ще довго голубіла його тільняшка...

Але минув місяць, другий почав спливати, а він все чомусь не заходив до мене позичати традиційну троячку "до пенсії". Я вже й непокоїтись почав. І в дворі не щастило його здибати. Якось запитав про Тільняшку в бабусь, які від зорі до зорі сидять біля під'їзду на лавочці і все про всіх знають, а вони:

— Та де ж тому морячку бути, як не в дурдомі? Забрали його. Кажуть, знову почало на нього находити... Та ви не звертайте уніманія — не вперше його забирають. Повернеться. Бо що може статися з "чокнутим", як із ним уже й так найгірше лучилося? Гірше не буде.

А якось невдовзі по тому виходжу з під'їзду, аж стоїть іномарка. А біля неї високий, з військовою виправкою тип, хоч і в цивільному. Рушив мені навперейми.

— Даруйте, ви — такий-то? — називає моє прізвище.

— Я такий-то, — одказую. — А що?

Незнайомець делікатно взяв мене під руку, підвів до лавочки.

— Присядемо на хвилинку — не заперечуєте? Мене звати Валерій Сергійович, я довго вас не затримаю.

Я хотів було запитати, хто він, але незнайомець мене випередив:

— Як прийнято казати — офіційний товариш. Хоча вважайте мене своїм другом. Нас цікавить один… е-е… мешканець вашого будинку. Його у вас величають Тільняшкою, або, даруйте, "чокнутим" — пхе, вульгарно, але народ у нас простий. Скаже, як зав’яже. Так ось про Тільняшку… Він розповідав вам… Ну, під час вашого чаювання, — посміхнувся, — отого самого, що у вашій розмові утвердилося, як — чаювання з душогубцем. Вельми оригінально та образно. Навіть парадоксально… То розказував він вам про свою службу на флоті і зокрема в команді водолазів-диверсантів? Я мовчав, ще не зметикувавши, до чого він хилить.

— Розказував, — відповів за мене Валерій Сергійович. — Ми знаємо.

"І хто ж це… доніс?" — подумав я, та, ненароком глянувши на свої вікна, все збагнув. Квартира моя на першому поверсі, вікно тоді в кухні, коли ми чаювали, було відчинене, і ніби ж хтось вештався під ним. Напевне ж, якийсь… ентузіаст-доброволець. Ще й удавав, що читає газету. На нього тоді зреагував Тільняшка, а я чомусь не звернув уваги… Жаль.

— Гаразд, можете навіть мовчати — ваше право. У нас демократія і все таке інше… Я тільки ось про що вас хочу попросити. Чисто по-дружньому. Все, що вам Тільняшка тоді… е-е… молов — про те, як вони помилково замість учбових поставили бойові міни й підірвали крейсер, є маячнею… Розумієте, бреднею сивої кобили. Ніякий він не душогубець, як сам себе обзиває. Він швидше людина, у якої не всі вдома. Простіше, хворий. Дуже хворий чоловік. Офіційний діагноз — параноя. Від одного

мудрого грецького слова, що означає божевілля, безумство. Я навіть медичну довідочку щодо цього про всяк випадок маю. Ось вона, — в його руках невідь-звідки з’явився папірець (ну й фокусник!). — Слухайте: параноя — стійкий психічний розлад, який характеризується наявністю тривкого си… систематизованого марення (ідея величності, переслідування, ревнощі тощо) без галюцинацій. Причини виникнення параної остаточно не з’ясовані, перевагу має погляд, що це симптомокомплекс, який виникає в перебігу шизофренії і деяких інших психічних хвороб. Працездатність, як і здатність до правильного мислення, зберігається у хворого в усіх питаннях, крім того, що стосується його марення. Хворобливі думки існують у свідомості хворого як правильні, в хибності таких думок його переконати неможливо. Лікування неефективне, дає лише деяке покращення стану… Ось так, шановний…

— Дякую, що просвітили, тільки для чого це мені?

— Ось для цього я й зустрівся з вами. Але дозвольте ще одну деталь. Під час служби водолазом він отримав травму голови, яку, до речі, за травму не визнає, і був комісований — усікаєте? Можливо, в цьому й криється першопричина його марення, ідеї-фікс, що скалічила йому життя.

— Не знаю, я не спеціаліст із психічних хвороб.

— Дарма іронізуєте, справа серйозніша, аніж ви наївно гадаєте. Після тієї травми і пов’язаного з нею комісування він і розповідає — травить, як на флоті кажуть, — байки про крейсер, що його вони буцімто помилково підірвали, поставивши не учбові, а справжні міни. До цього додався ще й комплекс правдоборства. З часів давньої Русі у нас не переводяться правдолюбці, правдошукачі — це для нас як національна риса, менталітет… А це теж свого роду… е-е… відхилення від норми.

— Шукання правди?

— Не будемо вдаватися до дискусій, — м’яко зауважив незнайомець. — Головне — не треба сприймати всерйоз його, даруйте, маячню.

— А якщо раптом… раптом його розповідь — правда?

— Сподіваюсь, ви не з числа правдоборців?

— Мабуть, що ні. Але що мені буде, коли я… ну, не сприйматиму його, як ви кажете, марення? Себто його марення сприйматиму як правду?

Незнайомець пильно глянув на мене, посміхнувся, хоч сірі очі його залишалися неусміхненими.

— Нічого. Ми не займаємося каральними функціями. Принаймні тепер. А тому я просто не радив би вам як літератору поширювати несусвітні вигадки за допомогою писання так званих художніх творів на основі його химерій. Та й для чого тиражувати маячню психічно нездорової людини і таким способом свідомо чи несвідомо оторочувати наш славний флот і його доблесне керівництво? Зрештою, честь нашої батьківщини. (Я хотів було його запитати, яку ж він має батьківщину на увазі, можливо, ту, якої вже немає, але чомусь утримався). Навпаки, сьогодні треба тиражувати любов до батьківщини, бо вона у нас одна, та до її славетних захисників, бодай і минулих, ветеранів наших. Аби на їхньому прикладі виховувати захисників завтрашніх. А те, що він травить, — ще раз нагадаю флотський жаргон, чи, як тепер модно казати, сленг, — є, м’яко кажучи, фантастикою, нездоровою уявою хворої людини.

— А якщо я все, що він розповідав, опишу, але подам, як… як, скажімо, фантастичне оповідання? Тоді честь флоту і батьківщини, не кажучи вже про флотських зверхників, сподіваюсь, буде збережена?

— О, фантастика — це вже інша річ! Та й ніхто вам не заборонить писати фантастику. У нас демократія. На жаль… Пардон, я хотів сказати, на щастя. "Фентезі" можете писати — така вам моя дружня порада. От і працюйте в цьому жанрі… — потягнув носом повітря. — До речі, все хочу вас запитати: що це у вас так гарно пахне у дворі?

— Матіола, — кивнув я на палісадник із квітами.

— А-а… приємно. Так би й сидів у вашому дворі та нюхав… ("Нам цього ще тільки не вистачало", — подумав я). Звівся. — Радий, що ми з вами… е-е… познайомились, порозумілися. Не смію вас більше затримувати.

— Тоді дозвольте мені вас затримати, — я теж підвівся. — Де зараз Тільняшка, якщо не секрет? Щось його не видно у дворі.

Він мить думав, проводжаючи поглядом стрижів, що ганялися за мошкарою і робили над двором круті віражі.

— Там, де йому й належить бути, — на лікуванні. У нього зараз сезонне загострення. В психоневрології, де його лікують методом арт-терапії. Себто лікування мистецтвом. Арт-терапія, на відміну від медикаментів, в психотерапії допомагає пацієнту активізувати свій внутрішній потенціал для боротьби з недугою… До речі, арт-терапія не тільки метод лікування, але й можливість для хворого створювати твори мистецтва. Наш спільний знайомий особливо успішно займається ліпленням фарфорових статуеток, вони в нього виходять просто… просто чудові. Це відволікає його від думок, від ідеї-фікс про потоплений крейсер.

— Але я навів довідку: крейсер і справді тоді був підірваний і пішов на дно. На жаль, з екіпажем.

— З цього ніхто й не робить таємниці. Так, він і справді був висаджений у повітря… Ким? То робота…

— … ворожих диверсантів?

— О, я радий, що ми з вами нарешті дійшли до спільного знаменника. Ось про це й пишіть. Головне, — він на мить задумався, — дух передайте. У Біблії, здається, сказано: буква мертва, а дух животворить… Ну і так далі…

— Ви, до всього, ще й знавець Біблії?

— Доводиться все знати, така служба, отож пишіть — фантастичне оповідання, про те, як ви чаювали з "душогубцем", та що він вам травив під час цього чаювання. Вийде непогана фантастика. Пишіть.

Я й написав…